

ZALOŽBE

Analiza podatkovne baze

Jola Škulj, ZRC SAZU
Junij 2014

Članek spregovori o osnovnih karakteristikah podatkovne baze o založnikih in tiskarjih, ki so sooblikovali življenje slovenske literature. Podatki so bili evidentirani in georeferencirani v okviru projekta »Prostor slovenske literarne kulture« in se nanašajo na 40 založniško-tiskarskih ustanov, ki so omogočale prisotnost tiskane besede in širjenje pisne kulture v slovenskem prostoru, s tem pa so odigrale ključno vlogo izgrajevanja infrastrukturnih pogojev, ki so pomagali vzpostavljati prostor literarnega življenja ter spodbujati in formirati razvoj slovenske kulture. Čeprav se je sam projekt osredotočal na obdobje 1780-1940, pa je bilo smiselno v podatkovno bazo založb na slovenskih tleh zajeti podatke o tej dejavnosti od ustanovitve tiskarne Janeza Krstnika Mayra (1678) pa do nekaj desetletij po drugi svetovni vojni, ker je kontinuiteta nekaterih zgodnjih tiskarn usahnila šele v tem času. Podatkovno bazo informacijsko dopolnjujejo štirje grafikoni, ki statistično prikazujejo obdobja ustanovitve, obdobja ukinitve, število let delovanja založb ter kraje ustanovitve založb, georeference iz podatkovne baze pa so vnesene tudi v prikaz založb na zemljevidu, s čimer je na voljo geokritična slika o razpršitvi in koncentraciji kulturnih prizadevanj založb.

I. METODOLOGIJA

1. Izbor gradiva

V okviru projekta »Prostor slovenske literarne kulture« je bil prvotno načrtovan izbor 30, kasneje v procesu raziskave pa razširjen na 40 založniških oziroma tiskarskih hiš, ki so s svojim tudi knjigotrškim delom in prizadevanji izgrajevale vzpon pisne kulture na Slovenskem in tako bile dejavno udeležene v vzpostavljanju slovenskega literarnega prostora, ki je med leti 1780 in 1940 dobil otipljivo podobo in uresničen individualni profil. V izdelavi podatkovne baze je bilo upoštevano tudi gradivo o zgodnejših tiskarjih in knjigotržcih, ki so bili predhodni lastniki nekaterih kasneje pomembnih založb oziroma tiskarn na slovenskem ozemlju. Prvotno je posel izdajatelja pokrival tako izvedbena tiskarska opravila kot tudi tisto, kar danes razumemo pod pojmom založba, vključno z zbiranjem naročnikov in prodajno distribucijo, prav zato so v obdelavo založništva in njegove kulturno posredniške vloge pritegnjeni tudi podatki o tiskarjih. Tiskarsko-založniški posel je svojčas predstavljal rigorozno reguliran poklic in dovoljenja za to delovanje je prvotno podeljevala dunajska cesarska oblast, potrebno pa je bilo tudi privoljenje deželnih stanov. Ta rigoroznost je tesno povezana ne le s cehovskimi interesi tiskarsko založniških izvajalcev tega dela ter nadzornimi zadolžitvami oblasti, ampak predvsem s samo notranjo naravo dejavnosti, ki je omogočala prehod iz sveta oralne v pisno kulturo, ta pa je z umeščanjem pojavov infrastrukture pisne kulture – knjigo, založništvom, prevodi – prinašala utrjevanje vernakularnih jezikov in postopoma etablirala živo govornico avtohtonega prebivalstva, skozi nastanek prevodov pa krepila njihovo pismenost ter vzpostavitev sveta subjektivnosti in transgresivnega uma.

Ob problemih, ki se pojavijo pri preštevnihi analizah, naj omenimo dejstvo, da je tiskarsko založniški posel na isti lokaciji v istem poslopiju v različnih obdobjih delovanja potekal pod več različno poimenovanimi lastniki, ker je rodbinsko dedno prehajal iz enih rok

v druge ali pa bil prodan drugemu tiskarju; prim. verigo lastništva Blaznikovih predhodnikov: Mayrjeva rodbina, ki v Ljubljani prva vzpostavila tiskarsko knjigarniško obrt, potem ko jo je že prej osnovala v Salzburgu, je s svojim delovanjem – Janez Krstnik Mayr (1678–1682), Jožef Tadej Mayr (1683–1695), vdova Ana Barbara (1695–1705), Janez Jurij Mayr (1705–1730) – to mesto eno stoletje po prizadevanjih protestantov ponovno spremenila v središče kulturnega delovanja; omeniti velja, da so pri njih izšle tudi publikacije člankov Academiae Operosorum Labacensium. Nato gre prenos tega lastništva v roke Adama Friderika Reicharda (1731–1757) in potem vdove Ane Elizabete (1757–1759). Sledi odprodaja Janezu Juriju Heptnerju (1759–1764), nakar preide v roke vdove Marije Terezije (1764–1765), z njeno vnovično poroko pa Janezu Frideriku Egerju (1765–1799), po njegovi smrti pa spet vdovi Mariji Tereziji (1799–1801), ki odproda pravice Andreju Gasslerju (1801–1803), ta pa sorazmerno kmalu Janezu Krstniku Retzerju (1803–1815). Z Retzerjevim lastništvom postane ta tiskarsko izdajateljska hiša za naslednje stoletje in pol v družinski lasti: najprej vdova Marija (1815–1816), s poroko Jožef Skerbina (1816–1819), pa spet vdova Marija (1819–1827), nato hči Frančiška Retzer (1827–1829), z njeno poroko Jožef Blaznik (1829–1872), pa hčere Frančiška, Albina in Aleksandrina (1872–1878), sledijo Tiskarna Blaznikovi nasledniki (lastniki so zgolj dediči) (1878–1920), Tiskarski in litografski zavod, knjigoveznica in založništvo J. Blaznikovi nasledniki (delniška družba) (1920–1930) in J. Blaznika nasledniki, univerzitetna tiskarna, litografija in kartonažna d. d. (1930–1946), po nacionalizaciji pa Blaznikova tiskarna (1948–1961) in ČP Delo, obrat Blaznikova tiskarna (1962–1975). To pomeni, da je v obdobju nekaj manj kot tristolet let bilo to lastništvo v rokah petih družin, pri čemer je bil eden lastnik komaj dve leti. – V bazi podatkov so dislocirane podružnice, ki so jih tiskarji ustanovili v drugih krajih, analitično obdelane posebej, prav enako pa velja, če je šlo za stalno preselitev založniške dejavnosti v drug kraj (prim. Mohorjeva družba).

2. Struktura podatkov o založbah in tiskarnah

Pri sleherni založbi ali tiskarni so bili za vnos v podatkovno bazo pridobljeni podatki za sledeča polja:

1. *Zaporedna številka*
2. *Ime založbe oziroma izdajatelja*
3. *Druga imena založbe (po obdobjih)*
4. *Lokacije (po obdobjih)*
5. *Najtrajnejša lokacija v geografskih koordinatah*
6. *Najtrajnejša lokacija v Gauss- Krügerjevih koordinatah*
7. *Datum ustanovitve*
8. *Datum ukinitve*
9. *Povezave z drugimi inštitucijami*
10. *Referenčna literatura*
11. *Spletne povezave*
12. *Ime in priimek vnašalca (in redaktorja)*
13. *Datum vnosa*

Ime in lastništvo založb se je včasih v kratkih časovnih razmikih spreminjalo. Tiskarsko založniški posel ni bil lahek, zaradi pogojev tiska – zavoljo navzočnosti svinca pri svinčenem tiskarskem stavku so mu rekli tudi "črna umetnost" – pa tudi zdravju neprijazen poklic. Tiskarji/založniki so pogosto umirali precej mladi, njihova posest pa se je dedovala in smela prenesti tudi na ime ovdovele žene. Tako je ta obrt pogosto prehajala v roke novega lastnika tudi preko vnovičnih porok, izdajateljska dejavnost pa se je običajno nadaljevala pod drugim imenom. Seveda je bilo nekaj tudi primerov, ko je prišlo do odprodaje tiskarskih pravic in premoženja, vendar ker je bilo do dovoljenja za to obrt, ki je omogočala širjenje pisne kulture

in preko knjig transfer besedilnih svetov in s tem človekove vednosti, težko priti, je v nekaj primerih obstajala velika zadržanost do prenosa tiskarskih pravic na novega kupca, ki je v veliko primerih prihajal iz drugih dežel in ga v okolju niso poznali, da bi mu zaupali. – Sama določitev lokacij je predstavljala nemalo zadreg, ne toliko zaradi nekaterih selitev tiskarsko založniških zavodov, ampak tem bolj zaradi preštevilčenja zgradb, preimenovanja ulic, pa tudi zato, ker so stare ulice predvsem v Ljubljani po potresu doživele drugačno pozidavo. – Lokacijski podatki so bili v zamudnem procesu branja mnogih člankov preverjani po številnih virih, dostopnost do zbirke Digitalne knjižnice Slovenije (dlib.si) pa je vendarle ta mukotrpen trud, da smo se dokopali do prave navedbe, potrebne za georeferenciranje, vsaj malo olajšala. – Ob podobne težave smo trčili tudi, ko smo preverjali letnice ustanovitve oziroma ukinitve založb, tem bolj zato, ker so jih različni viri različno navajali, tako da se tudi ni dalo zanesti na že obstoječo preglednico o času delovanja tiskarn, kot jo je sestavil Branko Berčič za svojo knjigo *Tiskarstvo na Slovenskem* (1968). Če je bilo le mogoče, smo pri letnicah zabeležili podatek iz digitaliziranega vira Arhiva Slovenije.

Navedba podatkov, ki so jih vnašali študentski vpisovalci v polje *Spletne povezave* je bila po doslednosti najmanj zanesljivo opravljeno delo, kar je bilo morda posledica premalo natančno navedenega navodila, katere podatke naj to polje prinaša. Tako so nekateri navajali kar podatke, ki sodijo v preglednico *Referenčne literature*, drugi pa podatke iz Cobissa, ker je ob izidu knjige kakšnega avtorja omenjen založnik tega dela. Smiselno bi bilo, da bi že v samem izhodišču, ko so bile zasnovane vnosne matrice, pred mestom vnosne preglednice *Spletne povezave* morda predvideli še navedbo najpomembnejših izdanih naslovov ali vidnih knjižnih zbirk založbe in potem opozorili na povezavo s Cobissom ali kako drugo spletno stranjo. Tako bi v vnosno preglednico o založbah vnesli vsebinsko zgovornejši podatek za izris podobe slovenskega kulturnega prostora in ustvarili oprijemljivejšo predstavo o njihovem delu kot žariščih ustvarjalnega duha, ki omogočajo vznikanje kulture in trdoživi pohod literature v vzpostavljanju narodove samobitnosti.

3. Zajem in obdelava podatkov

V letu 2011 so bile izdelane vnosne matrice za založbe oziroma tiskarne in dokončan izbor prvotno 30, kasneje 40 enot. Sledila je prva faza popisovanja, v kateri so v študijskem letu 2012/ 2013 študenti ljubljanske slovenistike v seminarju pod mentorstvom dr. Urške Perenič poskrbeli za prve podatkovne vnose. Vsak od teh vnosov je bil sprva popisán v posebni datoteki (Microsoft Excel), ki so bile nato združene v skupno podatkovno bazo. Sledila je faza dopolnitev in verifikacije (od jeseni 2013 do konca februarja 2014), v kateri so člani projektne skupine preverjali podatke in izpopolnjevali združeno bazo (v formatu .xlsx). – Izhodiščni podatki so bili zajeti iz sekundarne tiskane literature in ko smo v fazi skrbnega pregleda, dopolnjevanja in verifikacije te podatke tudi navzkrižno preverjali in jih razbirali še iz dostopnih listinskih spletnih virov, včasih tudi le iz navedb v Cobissu ter iz starejših digitaliziranih gradivskih objav, ki so bili predvsem na voljo na dlib.si (Digitalna knjižnica Slovenije, ki jo vzdržuje NUK), pa tudi v nekaterih drugih spletnih objavah (dostopnih kot Google books), se je pokazalo, da se marsikatera navedba letnic o ustanovitvi, pa tudi o ukinitvi založb ne ujema, včasih pa so se pokazala tudi neskladja v navajanju hišne številke lokacije. Tako verjetnost napake lahko še vedno obstaja, saj so nekatere letnice navedene po zapisnikih o ustanavljanju ali ukinjanju založbe ali po časopisnem zapisu o tem, drugje – zlasti ob zgodnejših založnikih ali ob založbah, ki so sorazmerno malo časa obstajale – pa je bil edini možni vir navedbe letnice podatek iz Cobissa, ki omenja ime založnika.

Pri delu so bili uporabljeni tiskani viri:

- Berčič, Branko: *O knjigah in knjižničarstvu: Razvojne študije in analize*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, 2000.
- Berčič, Branko: *Tiskarstvo na Slovenskem*. Ljubljana, 1968.
- Dular, Anja: *Živeti od knjig: Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.
- Dular, Anja. Le commerce de livres en Carniole (XVP-début du XIXe siècle). V: *Histoire et civilisation du livre*. Ur. Michela Bussotti. *Revue internationale III*, Ženeva: Librairie Droz, 2007. 197-238.
- Dular, Anja. Johann Thomas Edler von Trattner (1719-1798) and the Slovene Book Market of the 18th Century. V: *Kommunikation und Information im 18 Jahrhundert: das Beispiel der Habsburgermonarchie*. Ur. Johannes Frimmel in Michael Wögerbauer. Wiesbaden: Otto Harrassowitz GmbH & Co. KG, 2009. 45 – 54.
- Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002:
- članki o založništvu: »Založništvo«, »Kleinmayr«, »Kranjska kmetijska družba«, »Mohorjeva družba«, »Giontini«, »Slovenska matica«, »Schwentner«, »Bamberg«, »Tiskovna zadruga«, »Nova založba«, »Katoliško tiskovno društvo«, »Katoliško tiskovno društvo«, »Umetniška propaganda«, »Zvezna knjigarna«, »Vodnikova družba«, »Cankarjeva družba«, »Modra ptica«, »Založba Hram«, »Akademska založba«, »Znanstveno društvo za humanistične vede«, »Slovenska akademija znanosti in umetnosti«, »Učiteljska tiskarna«;
  - članki o tiskarstvu;
  - članki o časopisju;
- Kidrič, France: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica, 1929–1938.
- Moravec, Dušan: *Novi tokovi v slovenskem založništvu: Od Schwentnerja do prvih publikacij Akademije*. Ljubljana: DZS, 1994.
- Reisp, Branko: Tiskarstvo. V: *Gradovi minevajo, fabrike nastajajo: industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem*. Razstavní katalog. Ur. Mateja Kos, Matija Žargi. Ljubljana: Narodni muzej, 1991. 65-71.
- Šterbenc Svetina, Barbara: *Zgodovinske dimenzije Ilirskih provinc*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Žnideršič, Martin: Pregled razvoja založništva in knjigotrštva v Sloveniji od začetkov do danes. V: *Informativni kulturološki zbornik*. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Filozofska fakulteta, 1995. 119–136.

Uporabljeni so bili tudi elektronski viri:

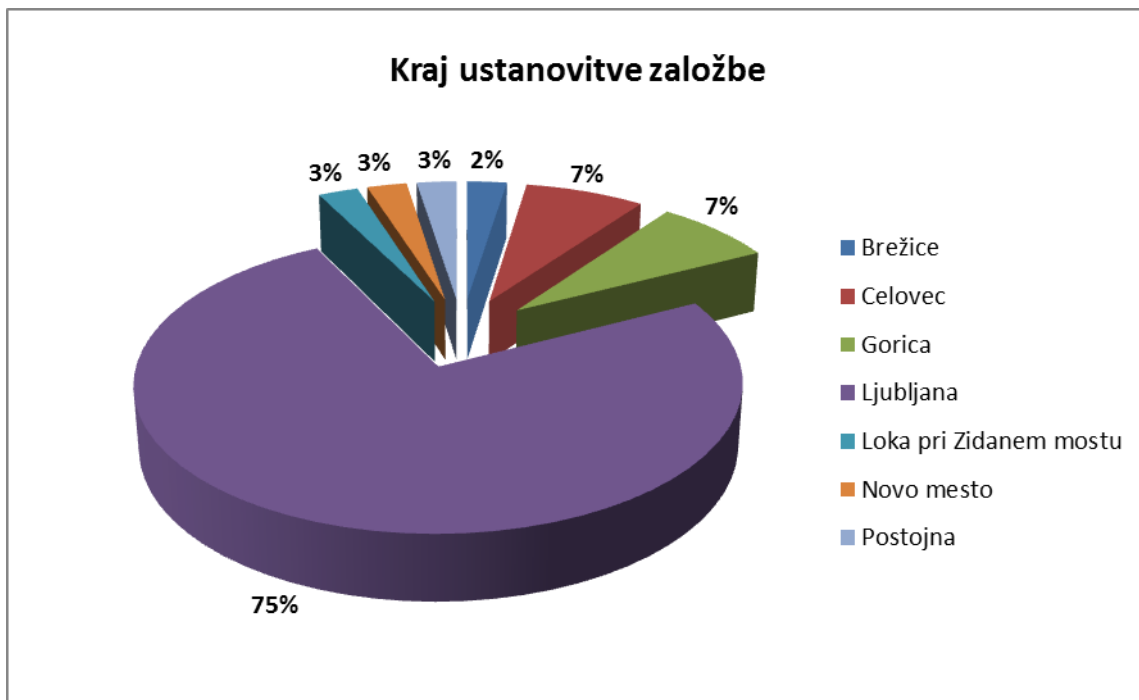
- Andrejka, Rudolf: Najstarejše ljubljanske industrije. V: *Kronika slovenskih mest*. 1, 1934, 58-59, 135-137, 186-188, 288-290. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-R6S7B7NX>
- COBISS (iskanje po založnikih)
- Kraigher, Vito ([podpisan kot] Vito Krajger). "Albert Mathiez: »Francoska revolucija." *Ljubljanski zvon* 59 (1939) 7. 415-416. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-ZDRBNLSN>
- Podrobni seznam industrije, trgovine in obrti v Dravski banovini kraljevine Jugoslavije. Detail-Verzeichnis der Industrie, des Handels und Gewerbes*. II. 1933. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-ADM1RPAL>
- Slovenski biografski leksikon*. 1925–1991. Elektronska izdaja. Ur. Petra Vide Ogrin. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:sbl/VIEW/>

II. STATISTIČNE ANALIZE

Obdelani so bili podatki 40 založb. V nadaljevanju so v grafih prikazane osnovne statistične značilnosti te podatkovne baze.

1.1. Kraj ustanovitve založbe

Graf spregovori o lokacijah ustanovljenih založb in nakazuje krajevno razpršenost tiskarsko založniških prizadevanj na nekoč večjezičnem slovenskem teritoriju in v njegovih različnih središčih kulturnega življenja. Ta statistični razrez prikaže razmerja razširjenosti založniške dejavnosti po krajih delovanja založb in opozarja, kako mnogo večje so bile možnosti za nastajanje knjig v osrčju kulturnega življenja v Ljubljani (75%), medtem ko pripada mestoma Gorica in Celovec že samo po 7% delež, še manj pa Novemu mestu (3%), Postojni (3%) in Brežicam (2%). Loka pri Zidanem mostu (3%) je v razrezu založniške dejavnosti navedena, ker je v tem kraju obstajal sedež zelo dejavne založbe Umetniška propaganda (prvotno ustanovljene v Ljubljani 1915), ki jo je vodil Hugo Uhliř, kulturni delavec izvorno češkega rodu, sicer pa tudi gradbenik-projektant ter gospodarstvenik, lastnik bližnjega gradu Ruda. Njegova založba je v treh desetletjih delovanja izdala 100 knjig izvirnega in prevedenega leposlovja (tudi H. de Balzac, *Evgenija Grandetova*, 1935; Ch. Dickens, *Pickwickovci*, 1936) ter vsebinsko vznemirljivih in aktualnih strokovnih knjig in slovarjev, njegov grad pa je nudil streho prenekateremu kulturnemu delavcu v procesu ustvarjanja svojih del (J. Glonar, H. Smrekar, Iv. Vavpotič).

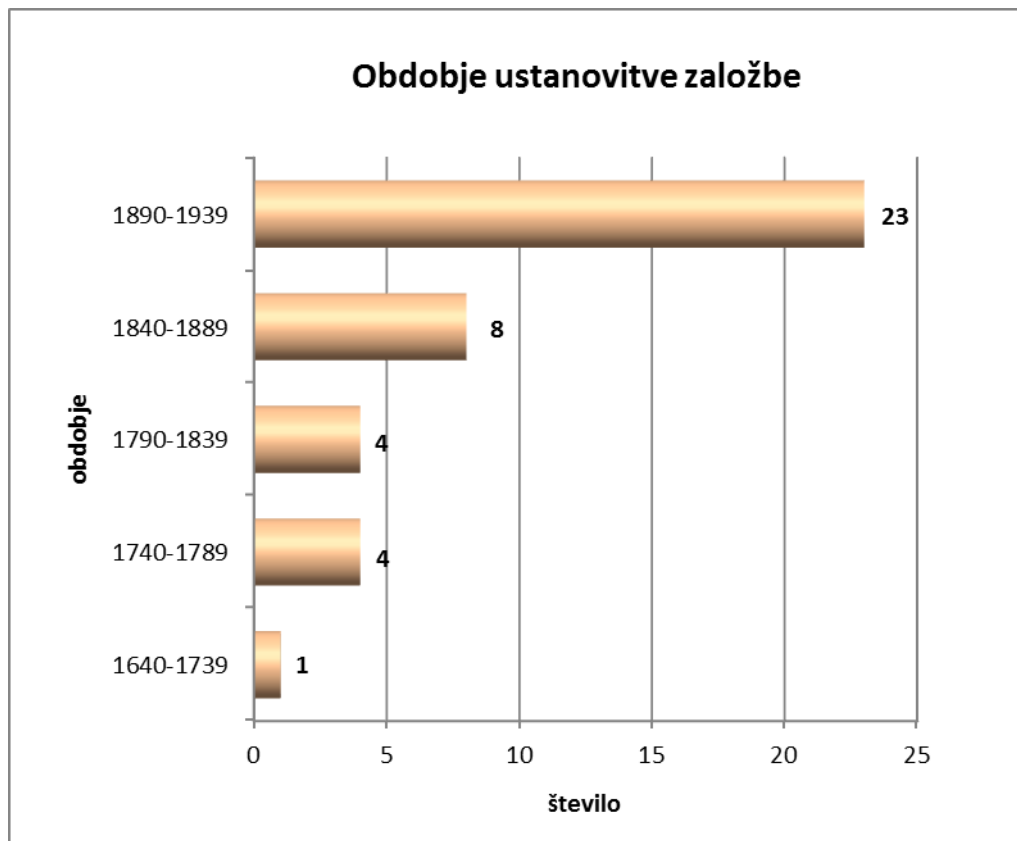

1.2 Obdobje ustanovitve založbe (po stolpcih vnosne tabele)

Grafični prikaz ustanavljanja založb po obdobjih izriše zgodovinski vpogled v razvojno napredovanje vzpostavljanja založniške aktivnosti. Ta proces vznikanja založb je bil seveda odvisen od mnogih faktorjev, nikakor ne zgolj od interesa o nujnosti in hotenjeh za preboj vsestranskega kulturnega življenja. Tisk in knjiga sta bila vselej povezana tudi z ekonomskimi faktorji in s tehnološko možnostjo obetavnega posla prodirajoče industrijske miselnosti. Knjiga je predstavljala tudi zaslužek in ker je pomenila tudi daljnosežni mišljenjsko stimulativen preobrat iz oralne kulture v pisno, je zanjo obstajal tudi uspešen trg, kar je spodbujalo nastanek knjigarn. Grafični prikaz za obdobje 1640-1739 upošteva knjigarno Matije Kleimayrja v Celovcu, ki ji 1692 lastnik pridruži še lastno tiskarno. Prihod prvega tiskarja/založnika in knjigarnarja v Ljubljano se je zgodil že 1678 na priporočilo cerkvenega dostojanstvenika in pisatelja Janeza Ludvika Schönlebna in na povabilo tukajšnjih deželnih stanov ob zagotovitvi vsakoletne nagrade 200 goldinarjev. In ker je pobuda za ustanovitev te prve ljubljanske založbe prihajala s strani cerkvenega kroga, so bila tudi pričakovanja za repertoar tiskanih izdaj močno vezana na religiozne vsebine. Seveda so ob tem v Mayrjevem založništvu izhajala še filozofska, teološka, juridična, medicinska in druga dela v nemškem, latinskem in slovenskem jeziku. 1707–1709 je sin Janez Jurij Mayer, ki je maloprej prevzel posel kot četrti lastnik, ambiciozno poskusil tudi z izdajanjem prvega časnika na Kranjskem *Wochentliche Laybacherische Ordinari und Extra-Ordinari Zeitungen*, kar pa se je izkazalo za tukajšnje razmere kot prezgoden in prezahteven podvig. Založniki so bili tisti čas nasploh spretni, pogumni in ambiciozni, kar priča tudi Mayrjeva izdaja po običaju sejemskih katalogov sestavljenega splošnega kataloga *Catalogus librorum, qui nundinis Labacensibus autumnalibus in officina libraria Joh. Bapt. Mayr venales prostant* (1678), natisnjene na 128 straneh v prvem letu njegovega delovanja v Ljubljani, ki navaja 2500 naslovov večinoma latinskih knjig njegove knjižne zaloge. Prvotna Mayrjeva tiskarna je bila dolgo (vse do 1782) edina na Kranjskem, le da je lastništvo s prodajami prešlo v druge roke: Adam Friderik Reichard (1731–1757) in vdova Ana Elizabeta (1757–1759), Janez Jurij Heptner (1759–1764), vdova Marija Terezija (1764–1765), z njeno vnovično poroko pa postane lastnik Janez Friderik Eger (1765–1799). Graf za obdobje 1740–1790 prikazuje nastanek 4 založb. Prikaz potrjuje, da so potrebe po tiskarskih uslugah in knjigah, tudi posvetnih, vse bolj naraščale. V tem času so se uveljavljale vedno bolj spreminjajoče gospodarske in nove politične razmere, ki so 1781 sprožile še nove predpise cesarja Jožefa II. o cenzuri in tisku, ti pa so bistveno zrahljali cehovske vezi in lokalno zaprtost za pridobitev ustanovnih založniških, tiskarskih in knjigarniških pravic. Tako je bil omogočen nastanek novih tiskarsko založniških hiš in knjigarn tudi proti volji dotedanjih tiskarjev in lokalnih oblasti. 1782 je v kratkem časovnem presledku z Dunaja prišlo dovoljenje za ureditev še dveh tiskarn v Ljubljani, prvo za celovškega tiskarja Ignaca Alojza Kleinmayrja, drugo pa za ljubljanskega knjigarnarja Mihaela Prombergerja, ki pa potem te pravice ni uveljavil. 1786 je pridobil tiskarsko založniške pravice tudi Ignac Merk, ki je bil tudi knjigarnar. Istega leta kot Kleinmayr se je iz Celovca v Ljubljano preselil tudi knjigarnar s francoskimi koreninami Viljem Henrik (Wilhelm Heinrich) Korn, ki je z odprtjem svoje trgovine s knjigami prinesel v ta prostor povsem svežo izbiro leposlovja, tehnične literature in muzikalij. Knjigarniška ponudba je doživela razcvet, kar nepreklicno odseva družbene premene in drugačne kulturne težnje na Kranjskem v tem času. Slovenski preporod tako ni naključje.

Graf za tretje obdobje 1790–1839 prikaže, da se pojavijo še 4 založbe, za četrto 1840–1889 pa osem enot te panoge, medtem ko obdobje 1890–1939 z 22 enotami založniške dejavnosti kaže že povsem drugo sliko povsem na novo razcvetelega življenja založb in posredno slovenske literarne kulture. Četrto obdobje sovпада z rastočim prebojem nacionalne emancipacije, ko se

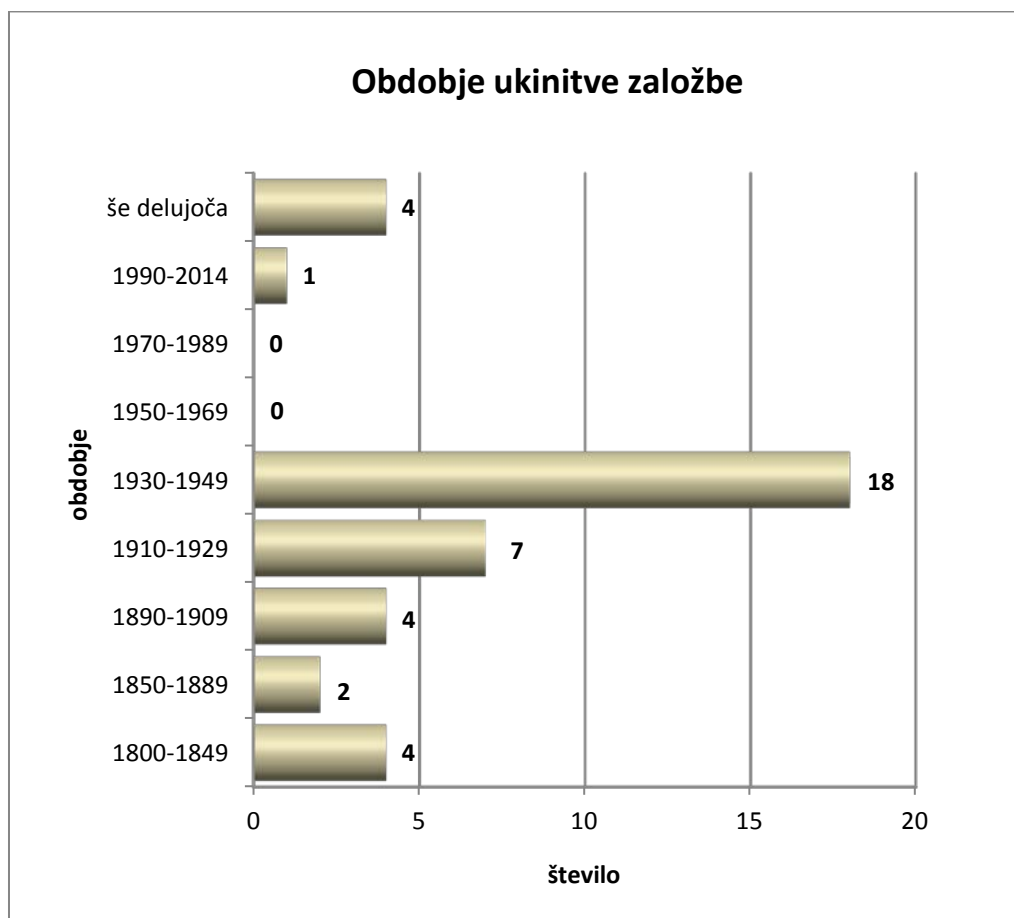
je v kulturnih prizadevanjih in pridobivanju nove vednosti krepil občutek za prepoznavnejšo samobitnost, zadnje obdobje pa se ujame v čas, ko nastaja modernejši tip profiliranih, za aktualni poetološki izraz občutljivih založnikov (prim. Lavoslav Schwentner, Ciril Vidmar, založba Modra ptica, založba Hram, Delavska založba, Naša založba, Akademska založba Silvestra Škerla, Slovenska Matica, Tiskovna zadruga ...), ki so že intenzivno zavezani ne več toliko zgolj k dejavnemu delovanju in napredku kulturnega prostora, temveč (nekateri med njimi) tudi estetskemu prerajanju literarnega življenja, poglobljenemu razumevanju znanstvenih spoznanj in družboslovne misli.

1.3 Obdobje ukinitve založbe

Tu gre za precej krajše intervale zajete v grafični prikaz. Ena od zanimivosti je, da je v obdobjih 1890–1909, 1910–1929 beležimo porast ukinjanja založb, še posebej pa je opazen ta trend v letih 1930–1949, torej prav obdobju, ko je istočasno v slovenskem prostoru največ novih založb tudi nastalo. Razloge je treba videti v tem, da lastniki založb, ki so bili običajno široko profilirani kulturni delavci in kozmopolitsko razgledani zanesenjaki, niso imeli dovolj sredstev za vzdrževanje ambiciozno zastavljenih programov izdajanja prominentnih knjižnih naslovov. – Druga zanimivost, ki jo tudi graf že na prvi pogled ponuja, pa je, da v dveh povojnih obdobjih 1950–1969 in 1970–1989 presenetljivo ni zabeležena nobena ukinitve založbe, kar nakazuje misel, da je bilo za povojno založniško dejavnost poskrbljeno z državnim finančnim razrezom denarja, kar pa nikakor ni bilo povsem samoumevno, ampak bolj plod mnogih individualni prizadevanj in prepričljivih dogovarjanj o pomenu knjige z odločevalci

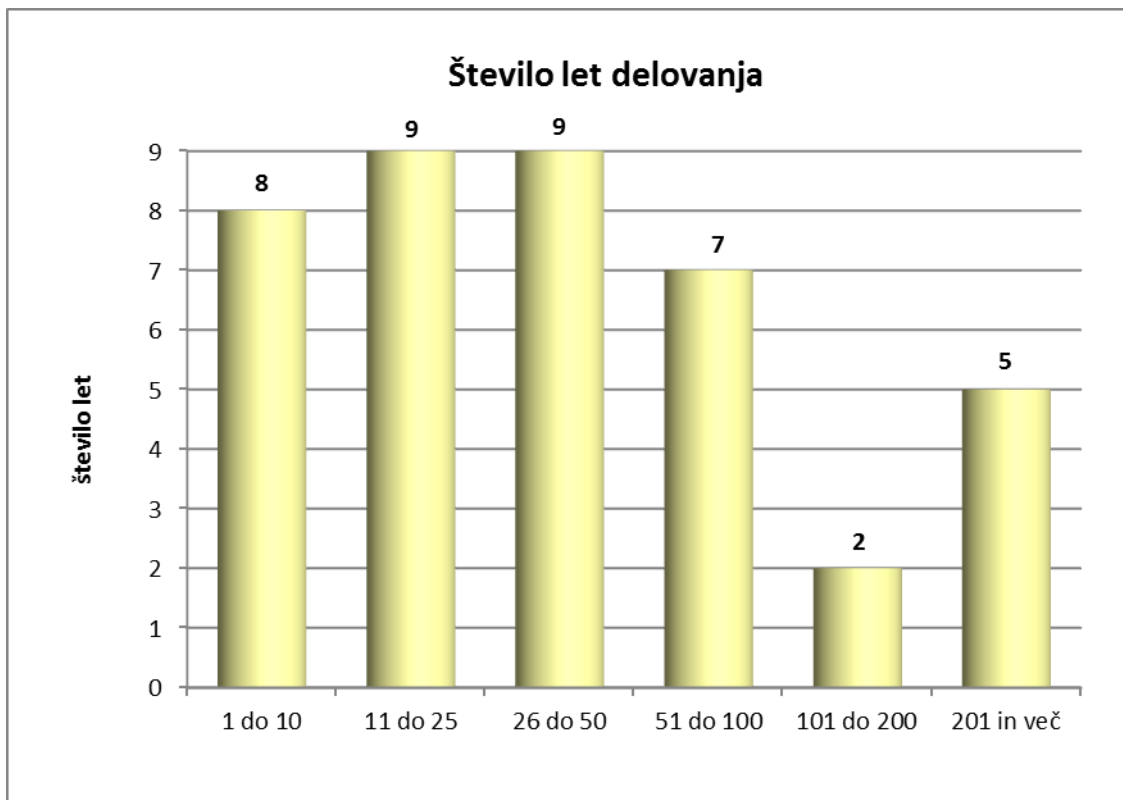
kulturne politike. Statistika ukinjanja založb v drugih obdobjih se zdi bolj naravna in sprejemljiva.

1.4 Število let delovanja založbe

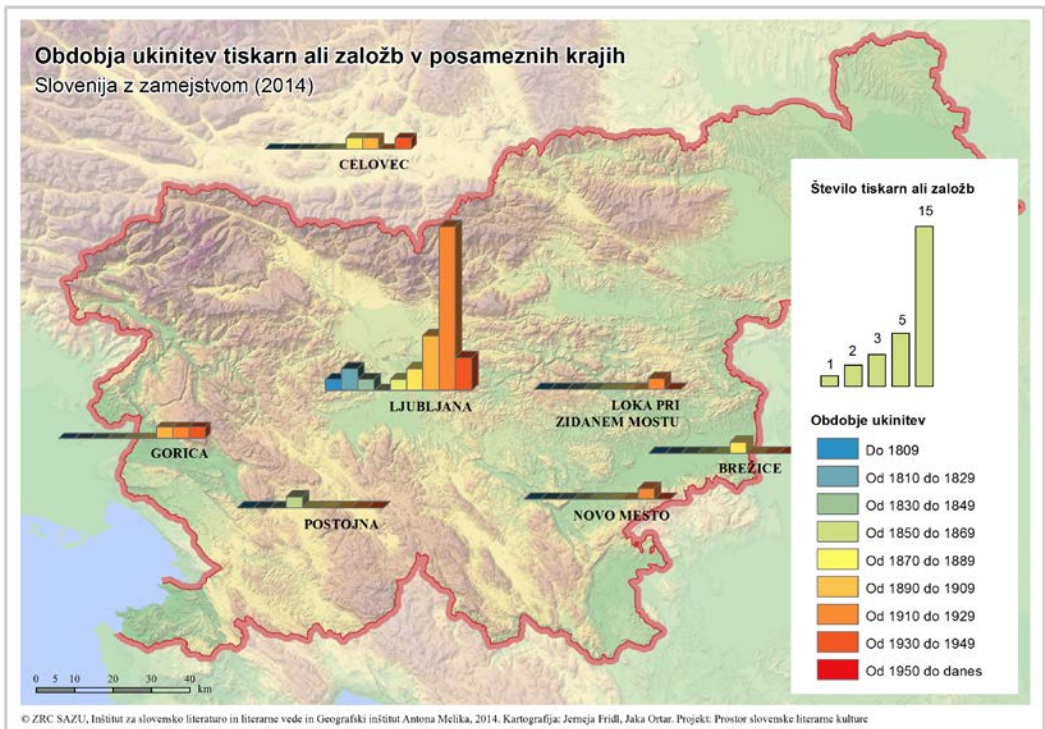
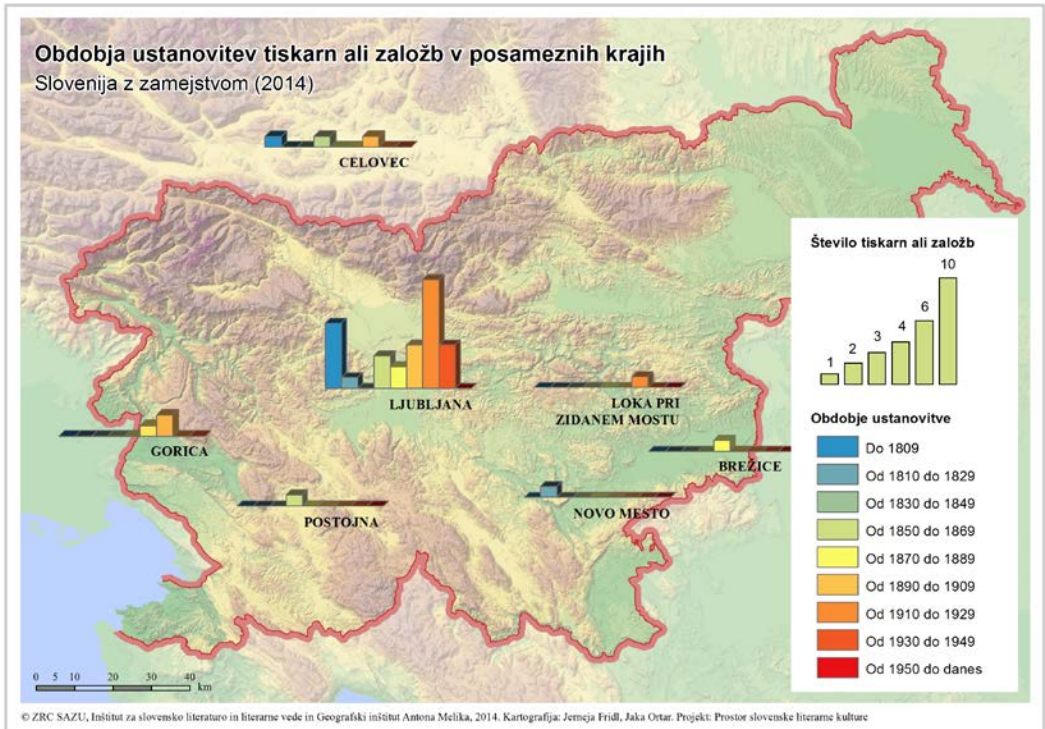
Iz grafa, ki ponazarja število let delovanja založb, je vendarle mogoče razbrati, da obstaja v slovenskem kulturnem prostoru vsaj pri nekaterih založbah evropsko sorazmerno primerljiva kontinuiteta delovanja in da so finančni okviri in včasih turbulentne širše kulturno-družbene okoliščine podobno skrajševale obstojnost njihovega dela. Pravega nihanja glede na to, ali gre v življenju tukajšnjih založb za eno, dve do tri ali pet dekad ali pa skoraj za stoletje, pravzaprav ni. To pomeni, da je bila potreba po knjigi, kot nosilcu pisne kulture, v tem prostoru neodtujljivo navzoča, pa tudi, kot pričata zadnja dva stolpca v grafu, da se izkazujejo prizadevanja posameznih ustanov po nepretrganem delovanju, kar izkazuje, da si prostor slovenske literarne kulture vendarle modro prizadeva za ohranjanje izdajateljske tradicije.

III. ZEMLJEVIDI

Pridobljena baza založb vsebuje geografsko komponento: vsaka enota, ki je vključena v ta zajem podatkov o založbah, ima točkovno ustreznico v geografskem prostoru. Njihove lokacije so s pomočjo geografskega informacijskega sistema vnesene v zemljevid Google maps, kar je opravila mag. Jerneja Friedl. To digitalno kartiranje založniške dejavnosti na našem ozemlju ne vključuje časovne komponente, izpričuje pa, da je bila frekvenca založniškega delovanja najbolj zgoščeno navzoča v Ljubljani in da so bile tu starejše založbe predvsem locirane v starem delu mesta (pretežno desno od Ljubljanice), medtem ko so bile tiste lokacije založb, ki so nastale po letu 1900, umeščene v mestnem centru (levo od Ljubljanice). Zemljevid tudi pokaže, da je delovanje založb izven slovenske prestolnice navzoče v omejenem številu (Brežice, Celovec, Gorica, Loka pri Zidanem mostu, Novo mesto, Postojna), da pa to še ne pomeni, da je bilo to njihovo delo zanemarljivo, kar najbolj nazorno kažejo založniška prizadevanja novomeškega tiskarja Janeza Krajca, pa seveda dolga tradicija Mohorjeve založbe, ki se je po razpadu habsburške monarhije najprej selila na Prevalje, potem pa v Celje. Vse te založniške aktivnosti na periferiji (razen v Postojni) so ključno pripomogle k dejavnemu založniškemu delovanju v teh krajih tudi danes, pri čemer imajo tamkajšnja predhodna delovanja gotovo tudi vsaj malo svoj delež zaslug.

IV. SKLEP

Delovanje tiskarjev in založnikov na slovenskem etničnem ozemlju je zaradi politične vpetosti v habsburško monarhijo predstavljalo prostor večjezikovnega miljeja in tako kulturno vzdrževalo prostor pluralnega pisanja. Ker je bilo poleg tega založništvo skupaj s knjigotrštvom moderen in le postopno osamosvojen posel, ki ga je proizvedla tiskarska revolucija po Gutenbergovem izumu mehničnega premičnega tipa tiska in so tiskarji ter knjigarji na Kranjsko prihajali tudi iz drugih, ne le nemško govorečih dežel, je ta dejavnost kozmopolitsko presnavljala in pomembno preoblikovala kulturno podobo življenja posameznikov, pa tudi tukajšnjih mest, kjer so se z njo srečevali. Izum tiska je s pospešenimi koraki naznanjal pohod pisne kulture, ta pa je, kot je očitno, imela moč izzvati skokovite in nasluteno daljnosežne posledice, odločilne za drugačna odzivanja in načine mišljenja ljudi na našem ozemlju. Naj spomnimo, kaj je bistven postulat zapisane besede, in da je pojav pisne kulture vezan na vzorec družbe, ki ni zaprta sama vase in vznikne v okoliščinah, v katerih je človeku prvič dana, kot je ugotavljal že Lotman, možnost izbire oziroma odločanja. Prav ta *moment možnosti izbire* je seveda tudi za samo dogajanje kasnejšega slovenskega literarnega, pa tudi nacionalnega preporoda imel ključno vlogo, sprožal pa je sprva plah, potem pa nezadržan občji in literarni razvoj. Pojav vznika pisne kulture vsekakor sovpada hkrati s priostrenim zanimanjem za čas in kot je tudi previdno namignil Lotman, "lahko celo rečemo, da je zgodovina eden od stranskih rezultatov pismenosti" (*Znotraj mislečih svetov* 351). Daljnosežne razvojne konsekvence, ki jih namreč daje ideja odločanja ali izbire kot *temelj pisne kulture*, je mogoče povezati "bodisi s semantiko *kršitve osnovanega reda* [...], bodisi s takima negativnima lastnostma, kot sta dvoumnost in neodločnost" (Lotman, *Znotraj* 355), kar daje odgovor, zakaj je vsakokratna oblast, cerkveno gospostvo pa še prav posebej, doživljala nelagodje s prihodom tiska in založništva, še bolj pa ob pojavih laične pisne kulture, tj. porajajoče se literature, in ob možnem širjenju knjig med ljudmi, ter zakaj je dolgo preganjala posvetno ustvarjanje, pa tudi, zakaj se je na Slovenskem s protireformacijo zgodil obsežen požig knjig, natisnjenih v domačem jeziku. Knjige so deležniki kulturnih transferjev in z dejavnostjo tiska, založb in knjigarn so se sprožale zamisli kulturnega planiranja, snovale povsem drugačne socialne mreže kot v časih (in prostorih) oralne literature, zapisana besedna imaginacija pa je dobivala svoje regionalne obrise in vse bolj z prepričljivostjo stopala v iskrivo polje virtualno navzoče svetovne literature.

Prikazani statistični podatki in zemljevidi o dejavnosti založb skozi stoletja na slovenskem etničnem teritoriju kažejo oprijemljiva dejstva o ključni infrastrukturi, ki je omogočala zasnove za preboj slovenske literature, trasirala njen razvoj in uspešno transformirala poetološke premike.